

Тетяна Шлемкевич

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Україна*

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОМУНІКАЦІЙНОГО КОМПОНЕНТА ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Tetiana Shlemkevych

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine

FUNCTIONAL POTENTIAL OF POLITICAL CULTURE'S COMMUNICATION COMPONENT IN UKRAINE

In the context of the study, it was ascertained that peak periods of formation of political culture in Ukraine coincide with the turning points of its modern history, in particular, the Orange revolution (2003-2004), the Revolution of Dignity (2013-2014), and the subsequent waves of social uplift as a result of Russian military aggression in the Crimea and Donbas. In these periods there was direct social communication, which level was geographically local, but at the same time nationwide by coverage.

The article addresses the issue of finding consolidating values, as well as a communication platform to reach compromises within society and with political institutions. It is determined that through communication mechanisms, Ukrainian society has the potential to unite and relay common demands, ideas, and goals which, under the influence of public opinion, can be adopted by the entire political system.

Keywords: political culture, political communication, civil society, functions of political culture, political system, political institution, public opinion, information society.

Комунікація – важлива частина будь-якого суспільно-політичного процесу, від особливостей її перебігу залежить, зокрема, форма здійснення влади, сталість громадянського суспільства та поглиблення демократії. Комунікація як постійний обмін інформацією впливає й на глобальні прояви інтеграції націй, суспільств, держав. А в умовах перехідного етапу формування і засвоєння певного набору цінностей актуалізується проблема комунікаційного потенціалу політичної культури – сфери, яка акумулює соціально-психологічні установки, зразки суспільної поведінки тощо.

Для сучасної України, яка одночасно вибудовує внутрішній політичний курс і обирає пріоритети у зовнішній політиці, комунікація важлива на усіх рівнях: всередині політичних інститутів, між політичними елітами, на етапі міжінституціональної взаємодії, а головне, між владою та суспільством. Деформація або ж дефіцит комунікації в останньому випадку призводить, у першу чергу, до нестабільності політичної системи, зниження рівня легітимності влади, глибоких системних криз. Активізація процесу комунікації, створення для неї відповідних доступних каналів зробить дієвим механізм зворотного зв'язку у функціонуванні політичної системи. Політична культура у вказаному контексті виступає базовим майданчиком, що лежить на перетині цінностей потреб і бажань як влади, так і суспільства. Тут важливим аргументом є орієнтація у розвитку політичної культури на потенційні ресурси вихідного культурного середовища, ігнорування яких перетворює демократичні правила і процедури на формальність¹.

Тема наукової статті охоплює ряд дослідницьких напрямів суспільно-політичного спектру, що поєднує і соціокультурні теорії, і новітні концепції інформаційно-комунікаційного виміру політики. Серед зарубіжних дослідників концептуальні уявлення про політичну культуру сформульовані

¹ Зуйковська, А. (2011). *Структурогенез політичної культури сучасного українського суспільства*: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 3.

у працях Г. Алмонда, С. Верби, С. Ліпсета, Л. Пая, Г. Пауелла та ін., навколо проблеми комунікаційної сфери політики зосередили наукові пошуки К. Брантс, К. Волтнер, Д. Грабер, П. Дальгрєн, К. Дойч, Б. Макнейр, У. Мартін та ін. Українська політична наука активно досліджує теоретичні та прикладні аспекти політичної культури (А. Зуйковська, Г. Зеленько, М. Остапенко, І. Поліщук, О. Рудакевич, В. Серєда, Ю. Шайгородський, Г. Щєдрова), інформаційно-комунікаційні аспекти політичної діяльності (О. Гриценко, С. Денисюк, О. Заславська, Л. Климанська, Л. Макаренко, В. Медведєва, Ю. Рубан, Н. Шеремєнко) тощо. Важливим завданням для політології залишається визначення функціонального потенціалу тих чи інших інститутів для здійснення впливу на важливі суспільно-політичні процеси.

З огляду на відсутність універсального тлумачення поняття «культура» у зарубіжних та вітчизняних науковців немає єдиного спільного підходу до змісту категорії «політична культура», її структурних компонентів, функцій тощо. Узагальнено ж політичну культуру можна охарактеризувати як сукупність ціннісних орієнтацій, що впливають або ж навіть визначають варіанти політичної поведінки індивіда та сприйняття ним політичної сфери. Вважається, що основою аналізу політичної культури є символи, оскільки саме за їх допомоги люди виражають і передають один одному свої почуття і бачення цінностей, і тому політична культура – це система політичних символів, певна семіологічна система, що передбачає семантичний аналіз змісту політичних символів та понять і включається до ширшої системи – системи політичної комунікації¹.

Дослідивши різноманітні підходи до визначення функціонального виміру політичної культури, її призначення можна звести до таких функцій:

- ідентифікація, коли людина проходить етап визнання приналежності до певної соціальної групи;
- пізнання, адже політична культура сприяє засвоєнню знань, необхідних для діяльності у сфері політики;
- нормативно-ціннісна функція – продукування та популяризація серед індивідів та соціальних груп певного набору норм, стандартів політичної поведінки, реакції на навколишнє політичне середовище;
- соціалізація – залучення людини до політики з одночасним набуттям певного набору навичок і вмінь;
- адаптація, тобто пристосування до мінливого політичного середовища;
- виховання, що реалізовується через формування індивіда, який повністю відповідає критеріям конкретної політичної системи;
- мобілізація як здатність політичної культури організувати громадян на вирішення політичних і соціальних завдань;
- інтеграція / дезінтеграція – засвоєння або ж не засвоєння громадянами відповідних політичних норм і цінностей;
- відтворювання – збереження і відтворення існуючої системи суспільно-політичних відносин;
- комунікація – взаємодія між громадянами та політичними інститутами.

Комунікація у складній соціально-політичній системі, де відбуваються різні взаємодії, лягла в основу моделей соціальних згуртованості та впливу і структурної еквівалентності, які розкривають зміст каналів зв'язку між громадянами і навколишнім середовищем. Згідно з першою моделлю, інформація розповсюджується по замкнутому колу, а у другій – розгалужується у суспільстві. В останньому випадку соціальна комунікація, що виникає під час випадкових взаємодій, більшою мірою здатна формувати громадську думку, що є не простою множиною індивідуальних поглядів, а продуктом складних зразків соціальної комунікації². Уточнимо, що індивідуальні погляди – це інтерпретація політичної культури індивіда/особи/громадянина, а формування політичної культури суспільства як умовної сукупності уявлень й ідентифікацій можливе виключно через міжособовий, а у подальшому груповий обмін інформації.

Отже, з'ясуємо бінарну сутність комунікації у контексті політичної культури. З одного боку, остання виконує комунікаційну функцію, з допомогою якої відбувається обмін інформацією між громадянами і політичними інститутами. З іншого боку, формування усталених норм, цінностей

¹ Разумович, Н., Гаджиев, К., Пивоваров, Ю., Самбук, А. (1990). *Актуальные проблемы современной зарубежной политической науки*: Реферативный сборник. Москва, 1, 6.

² Остапенко, М. (2008). *Політична культура суспільства*: навчальний посібник. Київ: МАУП, 57.

і поглядів щодо політики можливе лише в умовах взаємного обміну думками й акумуляції їхніх подібностей. Описані процеси не можуть бути організованими, радше це закономірна частина соцієтворення у певний політико-історичний період. Реверсним причинно-наслідковим явищем є вплив політичної культури на політику, на якому наголошував американський політолог Л. Пай, вказуючи, що притаманні певному суспільству орієнтації задають порядок та надають значення політичному процесу й управляють поведінкою у політичній системі¹.

Модернізація соціально-політичних відносин разом із еволюцією суспільства як такого не лише змінюють значимість і роль політичної культури, але й трансформують формат політичної комунікації. Вітчизняна дослідниця О. Гриценко зазначає, що з розвитком політичних свідомості і культури політична комунікація перестає бути традиційно спрямованою «зверху», адже активізується альтернативна політична комунікація «знизу». Ці соціально-політичні процеси у постіндустріальному суспільстві пов'язані вже не стільки з проблемою демократії, скільки з ідеєю громадянського суспільства². Так, соціокультурні трансформації зумовили підвищення ролі засобів масової інформації та комунікації, які стали вимушені реагувати на суспільний запит. Його уособлює феномен громадської думки, яка є не тільки фактором впливу політичної комунікації в суспільстві, а й маркером масової свідомості, яка транслює ставлення членів суспільства до політичної дійсності. З цього приводу та ж О. Гриценко підкреслює, що мас-медіа є водночас продуктом громадської думки й тією силою, яка цю думку формує³.

Інституціональний вплив комунікаційної складової політичної культури простежується на прикладі функціонування політичних партій. Їхня ідеологічна і програмна діяльність підпорядковані системі цінностей політичної культури, а саме уявленням та поглядам народних мас і особистостей на соціальний устрій суспільства, актуальним традиціям, формам, засобам політичної організації та боротьби тощо. Протилежна ситуація можлива в умовах недемократичних режимів за відсутності політичного плюралізму, коли правляча партія має відповідні важелі впливу на формування ціннісної системи політичної культури та ідеологічних домінант у суспільстві.

У сучасній політології тема нашого наукового дослідження є дотичною до феномену інформаційного суспільства, яке британський учений У. Мартін характеризує як «розвинене індустріальне суспільство». Серед визначальних його характеристик важливим є визнання культурної цінності інформації, сприяння утвердженню інформаційних цінностей в інтересах розвитку окремого індивіда й суспільства в цілому. Йдеться про те, що інформаційні змісти індивід отримує в ході політичної комунікації, а владу здобувають ті сили, котрі здатні до впровадження нових культурних кодів, за допомогою яких індивіди визначають політичну картину світу⁴.

Попри те, що науковий інтерес до проблематики вітчизняної політичної культури став відчутним ще на початку 1990-х років, активні фази формування самого культурного штаму українців збігаються із переломними етапами у сучасній історії України. Йдеться про події Помаранчевої революції (2003-2004 рр.), Революції Гідності (2013-2014 рр.) та хвилю національного піднесення та консолідації як реакція на російську військову агресію в АР Крим та на Донбасі. Вважаємо, що у цей час відбувалося формування певного набору спільних цінностей, які мали відношення до внутрішньо та зовнішньополітичного вибору держави.

З урахуванням масового соціального збурення на межі 2013-2014 рр. та можливих нових сценаріїв соціально-політичного розвитку країни внаслідок «гібридної війни» на Донбасі поміж основних функцій політичної культури найактуальнішими виглядають інтеграційна й активаційна. На це вказує український соціолог О. Стегній⁵. На нашу думку, ці процеси гармонійно доповнюють комунікаційний, адже він передбачає існування активного суспільства, інтегрованого у політичну сферу.

Політолог В. Фесенко серед домінуючих і визначальних рис політичної культури в Україні називає недовіру до влади, державних інституцій та закону, що проявилось з перших років

¹ Pye, L. (1961). Political Culture. *International Encyclopedia of Social Sciences*, 12, 218.

² Гриценко, О. (2019). Нові форми демократії, політична комунікація й громадянське суспільство. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*, 46, 244.

³ Гриценко, О. (2019). Нові форми демократії, політична комунікація й громадянське суспільство. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*, 46, 248.

⁴ Martin, W.J. (1988). *The Information Society*. London: Aslib, 14-15.

⁵ Стегній, О. (2015). Соціологічні підходи до вивчення типів політичної культури. *Український соціум*, 2 (53), 29.

незалежності української держави і було при всіх президентах та урядах¹. Учений вважає, що значний правовий нігілізм притаманний як політикам, так і пересічним громадянам. Водночас, серед настроїв громадян домінує відторгнення авторитарних форм влади та тяжіння до демократії.

Зауважимо, що вітчизняна політична система, як і будь-яка інша, узагальнено є синтезом можливостей та потреб. Визначення перших і артикуляція других неможливі без посередництва комунікаційних механізмів. Вказуючи на можливості, мається на увазі інституціональна спроможність влади, тобто здатність реагувати на кризові явища та суспільні хвилювання. Потреби ж мають переважно соціальну природу – це запити, вимоги і прагнення суспільства. В українців через відсутність консолідованої позиції потреби не завжди мають чітке формулювання, що ускладнює процес комунікації між громадянами і владою. Однак про потреби говорять цінності, відстоювання яких є пріоритетними для громадян України, а це, як свідчать соціологічні дослідження, – свобода та справедливість². Директорка Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва І. Бекешкіна зауважує, що цінності свободи й справедливості серед українців не врівноважується повагою до закону, що свідчить про притаманний анархізм, а 40% респондентів готові поступитися частиною своїх прав і свобод в обмін на підвищення добробуту. Задоволення матеріальних потреб і безпека для більшості первинні, але для частини суспільства все ж таки актуальна потреба в самореалізації, іноді навіть за рахунок безпеки. Дослідниця наголошує, що рушійна сила суспільства завжди у меншості, але щоб від подібних поштовхів був ефект і рух наростає, її зусилля має підтримувати більшість. Забезпечити таку підтримку може контакт між соціальними групами – як у вигляді комунікації однодумців, так і у форматі обміну думками між опонентами.

Як свідчать дані загальнонаціонального соціологічного опитування Центру Разумкова, громадяни України вважають, що Парламент має бути комунікативним майданчиком для мирного вирішення конфліктів між політичними опонентами³. Окрім того, Верховну Раду називають політичним клубом впливових людей та їхніх представників, механізмом, за допомогою якого громадяни України впливають на прийняття політичних рішень через депутатів. Відповідно, досягнутий консенсус із принципових питань загальнодержавного значення між парламентарями мав би розповсюдитися і на суспільство. Однак, суперечливий перебіг політичного процесу, зокрема, у головному законодавчому органі, призвів до того, що 47% громадян України не задоволені тим, як зараз працює Верховна Рада, а 33% вважають, що відбудуться дострокові парламентські вибори⁴. Таким чином, актуальним для українського суспільства є пошук альтернативних, як варіант, позаінституційних акторів, що виступили б посередниками у визначенні компромісних позицій. Такими могли б бути лідери громадської думки, волонтери, неурядові організації тощо, які користуються довірою серед населення.

Події на майдані Незалежності у вказані вище періоди – приклад безпосередньої соціальної комунікації, рівень якої одночасно був географічно локальним, а за охопленням – загальнодержавним. Важливо зауважити, що політична активність не була в Україні стабільною і не означала активізації електоральної участі. Про це, серед іншого, свідчать показники явки на позачергових виборах до Верховної Ради восени 2014 р. (52,42%)⁵. Ще одна тенденція полягає у тому, що період суспільного ентузіазму, активної, навіть жертвової участі в політичних процесах, високих суспільних очікувань змінюється розчаруванням, розпачем і апатією, які загрожують переходом в агресію⁶. Однак комунікація як засіб впливу на сферу політичної культури сприяє підвищенню рівня поінформованості та компетентності громадян, об'єктивності їхньої оцінки

¹ Фесенко, В. (2018). Особливості та тенденції розвитку політичної культури в українському суспільстві. *Українська правда*. <<https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/5ab61e2b1e0ad/>> (2020, січень, 27).

² Бекешкіна, І. (2019). Поки ми живі, нічого не вирішено остаточно. *Дзеркало тижня*, 11, <https://dt.ua/interview/irina-bekeshkina-poki-mi-zhivi-nichogo-ne-virisheno-ostatochno-306366_.html> (2020, січень, 27).

³ Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми. (2017). *Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії*. Центр Разумкова, 28–30.

⁴ Майже половина українців не задоволена Радою, третина припускає перевибори (2019). *Українська правда*, <<https://www.pravda.com.ua/news/2019/11/25/7232949/>> (2020, січень, 27).

⁵ Результати позачергових виборів до Верховної Ради України (2014). *Офіційний сайт Центральної виборчої комісії України*, <<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp063pt001f01=910.html>> (2020, січень, 27).

⁶ Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми (2017). *Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії*. Центр Разумкова, 3.

політичної ситуації, політичній залученості до політики. Тому під час великих і масових політичних підйомів українці демонструють відхід від напіванархічної політичної поведінки та дисципліни у бік соціальної солідарності та політичної організованості.

Таким чином, роль комунікаційного чинника є важливим у консолідованому формуванні ціннісних орієнтирів населення як ознаки громадянського суспільства, його провідної характеристики і складової. Історія вже незалежної України має приклади, коли соціальний протест доводив свою політичну ефективність, впливаючи на результати непрозорого електорального процесу (2004 р.), необґрунтований відхід від політичного курсу держави та зраду національних інтересів (2013-2014 рр.). Такі повторювані прецеденти дозволяють висловити припущення, що попри нестабільність політичної системи, строкатий період переходу і реформувань у державотворенні суспільство має потенціал об'єднуватися і ретранслювати спільні вимоги, ідеї та цілі. Уможлиблює це процес комунікації, переважно ситуативний і провокований ззовні, який відбувається у позаінституційній площині політичної культури.

Для сучасної України процес конструювання сталої політичної культури нового типу (з домінуванням цінностей демократії, норм європейського рівня життя, захистом свобод особистості) залежить від комунікаційного потенціалу суспільства, з одного боку, й здатністю самої політичної культури інтегруватися й адаптуватися до викликів політично та інформаційно глобалізованого світу. Й тут чи не найважливішим завданням для суспільства є виокремлення у звичному конструкті «змішаної форми політичної культури» тих соціокультурних цінностей та ідеалів, яких під впливом громадської думки набуде вся політична система держави.

References:

1. Zuikovska, A. (2011). *Strukturohenez politychnoi kultury suchasnoho ukrainskoho suspilstva: avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata politychnykh nauk* [Structural genesis of political culture of modern Ukrainian society: Ph.D. dissertation abstract]. Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M.P. Drahomanova [National Pedagogical Dragomanov University]. [in Ukrainian].
2. Razumovich, N., Gadzhiev, K., Pivovarov, Ju., Sambuk, A. (1990). *Aktual'nye problemy sovremennoj zarubezhnoj politicheskoy nauki*: Referativnyj sbornik [Actual problems of modern foreign political science: Abstracts]. Moscow, 1, 6. [in Russian].
3. Ostapenko, M. (2008). *Politychna kultura suspilstva: Navchalnyi posibnyk* [The Political Culture of Society: A Textbook]. Kyiv: MAUP. [in Ukrainian].
4. Pye, L. (1961). Political Culture. *International Encyclopedia of Social Sciences*. New York: 12, 218. [in English].
5. Hrytsenko, O. (2019). Novi formy demokratii, politychna komunikatsiia y hromadianske suspilstvo [New forms of democracy, political communication and civil society]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya Zhurnalistyka* [Bulletin of Lviv University. Journalism Series]. Lviv, 46, 244–251. [in Ukrainian].
6. Martin, W.J. (1988). *The Information Society*. London: Aslib. [in English].
7. Stehni, O. (2015). Sotsiologichni pidkhody do vyvchennia typiv politychnoi kultury [Sociological approaches to the study of types of political culture]. *Ukrainskyi sotsium* [Ukrainian society], no. 2 (53), 26-35. [in Ukrainian].
8. Fesenko, V. (2018). Osoblyvosti ta tendentsii rozvytku politychnoi kultury v ukrainskomu suspilstvi [Features and tendencies of development of political culture in Ukrainian society]. *Ukrainska pravda* [Ukrainian Pravda] <<https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/5ab61e2b1e0ad/>>. (2020, January, 27). [in Ukrainian].
9. Bekeshkina, I. (2019). Poky my zhyvi, nichoho ne vyrisheno ostatochno [As long as we are alive, nothing is finally resolved]. *Dzerkalo tyzhnia* [The mirror of the week], 11. <https://dt.ua/interview/irina-bekeshkina-poki-mi-zhivnichogo-ne-virisheno-ostatochno-306366_.html>. (2020, January, 27). [in Ukrainian].
10. Politychna kultura ta parlamentaryzm v Ukraini: suchasnyi stan ta osnovni problemy [Political Culture and Parliamentarism in Ukraine: Current State and Major Issues]. (2017). *Informatsiino-analitychni materialy do fakhovoi dyskusii* [Information-analytical materials for professional discussion]. Tsentrazumkova. [in Ukrainian].
11. Maizhe polovyna ukraintsev ne zadovolena Radou, tretyna pryuskaie perevybory (2019). [Almost half of Ukrainians are dissatisfied with the Council, a third suggest re-election]. *Ukrainska pravda* [Ukrainian Pravda] <<https://www.pravda.com.ua/news/2019/11/25/7232949/>>. (2020, January, 27). [in Ukrainian].
12. Rezultaty pozacherhovykh vyboriv do Verkhovnoi Rady Ukrainy. (2014). [Results of early elections to the Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiynyi sait Tsentralnoi vyborchoi komisii Ukrainy* [The official site of the Central Election Commission of Ukraine] <<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp063pt001f01=910.html>>. (2020, January, 27). [in Ukrainian].